

วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการ ในบริบทการพัฒนาของสังคมไทย ¹

ปิ่นวดี ศรีสุพรรณ

---

¹ เอกสารนี้เป็นส่วนหนึ่งของรายงานการวิจัย หัวข้อ "วาทกรรมทุนทางสังคม: กระบวนการสร้างแนวคิดและปฏิบัติการในบริบทการพัฒนาของไทย (พ.ศ. ๒๕๔๐ - ๒๕๔๖)" ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากโครงการวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ชุดหัวข้อ "ทุนทางสังคมในบริบทความไม่มั่นคงของมนุษย์"

ทุนทางสังคมในฐานะวาทกรรมใหม่ทางการพัฒนา

แนวคิด "ทุนทางสังคม" ได้เข้ามาเป็นวิถาทะทางการพัฒนาที่โดดเด่นในประเทศไทยภายหลังจากวิกฤติเศรษฐกิจ ซึ่งถือเป็นแนวคิดสำคัญที่ขับเคลื่อนให้หลายฝ่ายได้หันกลับมาส่งเสริมการพัฒนาจากรากหญ้า ให้ชุมชนมีการพึ่งตนเอง และสร้างความเข้มแข็งภายในชุมชนให้เกิดขึ้น กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม [Social Investment Fund - SIF] เป็นองค์กรหนึ่งที่เผยแพร่แนวคิดนี้ และก็ได้รับการตอบรับจากวงการพัฒนาเป็นอย่างมาก ทั้งนักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน หรือแม้แต่รัฐบาลเองก็ยังคงรับแนวคิดนี้ด้วย ซึ่งรัฐให้ความสำคัญกับแนวคิด "ทุนทางสังคม" ถึงขนาดยกระดับขึ้นเป็นหนึ่งในวาระแห่งชาติ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ [สศช.], 2547) โดยตระหนักว่าการพัฒนากระแสหลักที่มุ่งเน้นด้านรายได้และการเจริญเติบโตทางวัตถุนั้น มิได้สร้างการพัฒนาให้ประชาชนกินดีอยู่ดีอย่างที่ควรจะเป็น แต่กลับสร้างความเหลื่อมล้ำทางด้านต่างๆ ทั้งทางด้านรายได้ การสร้างความไม่เท่าเทียม และสร้างช่องว่างทางสังคมระหว่างคนรวยกับคนจนมากขึ้นเรื่อยๆ การพัฒนาตามแนวคิดทุนนิยมซึ่งเน้นให้คนบริโภคมากเกินไปจึงจะสวนทางกับการพัฒนาที่ยั่งยืน และทำให้เกิดการพัฒนาที่ไม่สมดุล ทั้งนี้ ยังได้ยกเรื่อง "เศรษฐกิจพอเพียง" ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมาเป็นแนวทางในการดำเนินงานอีกด้วย

แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" ได้ดึงดูดให้นักพัฒนาทั้งจากสายเศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ครุศาสตร์ สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาหรือแม้แต่การแพทย์ ฯลฯ เข้ามาศึกษาแนวคิดนี้ ทำให้แนวคิดมีลักษณะของการเป็นสหสาขาวิชารวมอยู่ด้วย อย่างไรก็ตาม ในการอธิบายแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมนี้ ก็มีการตีความหมายที่แตกต่างกันออกไปอีก ซึ่งโดยมากแล้ว ในประเทศไทย

“ทุนทางสังคม” เป็นแนวคิดที่มีการหยิบยกมาใช้ในวงวิชาการการพัฒนาในประเทศไทยอย่างกว้างขวาง ตัวอย่างเช่น มีการนำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้อธิบายในเรื่องของการสามารถนำเอาสิ่งที่มีอยู่แล้วมาแปรเปลี่ยนให้เกิดคุณค่าในเชิงเศรษฐกิจ การใช้ทุนทางสังคมในการพัฒนาแบบยั่งยืน เป็นต้น

การวิเคราะห์ศึกษาทุนทางสังคมในประเทศไทยที่ผ่านมา ได้มีการศึกษาแนวคิดนี้โดยมีการแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาของแนวคิด ทฤษฎี และความสัมพันธ์ของกระบวนการทุนทางสังคม โดยส่วนใหญ่จะอิงกับการพัฒนาชุมชน การคลี่คลายแนวคิดดังกล่าวได้มีการแสดงให้เห็นในระดับการเปรียบเทียบเท่านั้น (ดู พระวี สีเหลืองสวัสดิ์, 2545) แต่ยังมีได้มีการนำแนวคิดดังกล่าวมาอธิบายความสัมพันธ์ในเชิงอำนาจอย่างชัดเจน โดยเฉพาะในฐานะที่ทุนทางสังคมเป็น “วาทกรรมการพัฒนา”

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้กล่าวถึงคุณูปการของการวิเคราะห์วาทกรรมไว้ในหนังสือ “วาทกรรมการพัฒนา” อย่างน่าสนใจว่า ช่วยให้เราเห็น “ธาตุแท้” ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ว่ามิใช่เป็นเรื่องแคบๆ...การพัฒนาในตัวของมันเองเป็นเรื่องของการต่อสู้ที่หลากหลายและรอบด้าน เพื่อช่วงชิงการนำในการสร้างเกณฑ์ที่เป็นตัวกำหนดหรือสร้างความหมาย และการดำรงอยู่ของสิ่งที่เรียกว่า “การพัฒนา” ในรูปของวาทกรรมการพัฒนา จากนั้นก็พยายามสถาปนาวาทกรรมชุดดังกล่าวให้เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวางในสังคมและระหว่างสังคม เพื่อเปลี่ยนสถานภาพจากวาทกรรมชุดหนึ่งในเครือข่าย/โยงใยของกลุ่มวาทกรรมในสังคม [ensembles of discourse] สู่การเป็นวาทกรรมเฉพาะด้าน (ไชยรัตน์, 2545: 36) นอกจากนี้ ยังชี้ว่าได้มีการพยายามสร้างวาทกรรมการพัฒนา/วาทกรรมการเมืองชุดใหม่ที่สามารถ “บรรจุ” ชุมชน/ท้องถิ่นให้มีบทบาทเข้มแข็งขึ้นมาแทนการเมืองแบบเก่า

(ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2545: 137) ซึ่ง "ทุนทางสังคม" โดยความรู้ด้านการพัฒนาแล้วก็เป็นวาทกรรมชุดใหม่ที่ถูกสร้างขึ้นมาใช้ในสังคมอีกด้วย อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการนำแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมมาศึกษาและใช้กันอย่างกว้างขวาง แม้ว่าแนวคิดดังกล่าวจะไม่ใช่นวัตกรรมใหม่สำหรับในไทยเองก็ตาม ความรู้เรื่องทุนทางสังคมในประเทศไทยกลับยังขาดความชัดเจนในเชิงแนวคิดโดยตัวของมันเอง และยังมีการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิด โดยเฉพาะในเชิงวิชาการน้อย ทั้งนี้พบว่าการนำเรื่องทุนทางสังคมมาใช้ในการพัฒนากลับมีความแตกต่างจากแนวคิดของตะวันตก ซึ่งอาจจะมาจากพื้นฐานความคิด และบริบททางวัฒนธรรมประเพณีที่แตกต่างกัน โดยทุนทางสังคมในประเทศไทยได้มีการนำมาเสริมประเด็นการสร้างชุมชนเข้มแข็ง และเชื่อมโยงไปถึงการพัฒนาประเทศในด้านอื่นๆ ด้วย

การแพร่ขยายแนวคิดทุนทางสังคม

ทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่มีเสน่ห์ในตัวมันเอง โดยมีการรวมเอาคำว่า "ทุน" และ "สังคม" เข้ามาไว้ด้วยกัน และคุณูปการที่เห็นได้จากแนวคิดและวาทกรรมของทุนทางสังคมก็คือได้เชื้อเชิญให้เกิดการเชื่อมต่อปฏิสัมพันธ์ระหว่างนักวิชาการ นักปฏิบัติ และผู้จัดทำนโยบาย (Woolcock & Narayan, 2000) นอกจากนี้ในแวดวงวิชาการด้านสังคมศาสตร์ก็ได้มีการถกเถียงและนำแนวคิดมาใช้เหมือนกับเป็นการสร้างสหสาขาวิชา โดยเฉพาะการนำคำว่า "ทุน" มาใช้ ก็ทำให้ดูเหมือนว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นแนวคิดทางด้านเศรษฐศาสตร์ โดยเฉพาะในปัจจุบัน มีการนำเอาคำว่าทุนทางสังคมมาอธิบายในเชิงเศรษฐกิจเพิ่มมากขึ้น โดยถือเป็นส่วนที่สำคัญในการพัฒนา

เศรษฐกิจ ซึ่งก็ยิ่งทำให้ดูเหมือนว่าแนวคิดดังกล่าวเป็นของสาขาวิชาด้าน เศรษฐศาสตร์มากขึ้น

คำว่า “ทุนทางสังคม” มาจากภาษาอังกฤษคำว่า Social Capital ซึ่ง ในหลายตำราได้อ้างอิงจากงานเขียนของพัทธน์ว่า แนวคิดนี้ปรากฏเป็นครั้งแรกเมื่อปี 1916 ในบทความชื่อ “เรื่องราวแห่งความสำเร็จ” [a story of achievement]² ในหนังสือ The Annals of the American Academy of Political Science ซึ่งเป็นงานที่เขียนถึงการพัฒนา “ทุนทางสังคม” ของชุมชนชนบทในมลรัฐเวสต์เวอร์จิเนีย สหรัฐอเมริกา ของ ไลดา ฮานิฟาน [Lyda Judson Hanifan] ซึ่งเป็นที่ปรึกษาด้านการศึกษาาระดับสูงจากมลรัฐเวสต์เวอร์จิเนียนั่นเอง (Farr, 2003)

การใช้คำว่าทุนทางสังคมของฮานิฟานนั้น ไม่ได้หมายถึงทุนในความหมายที่เราเรารู้กันโดยทั่วไป ไม่ได้หมายถึงอสังหาริมทรัพย์ ทรัพย์สินส่วนบุคคลหรือไม่ได้หมายถึงเงินแต่อย่างใด เขาบอกว่าทุนทางสังคมก็คือสิ่งต่างๆ ที่เราพบเห็นและสัมผัสได้ซึ่งพบเห็นได้ในชีวิตประจำวันของเรา เช่น การมีเจตจำนงที่ดี [good will] ความร่วมมือกัน [fellowship] ความเห็นอกเห็นใจ [mutual sympathy] และการติดต่อสัมพันธ์กันในสังคม [social intercourse] ระหว่างบุคคลหรือครอบครัวที่ทำให้เกิดหน่วยทางสังคมขึ้น ซึ่งในชุมชนชนบทก็มีโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง การสร้างชุมชนก็เหมือนกับการทำองค์กรธุรกิจและการขยายธุรกิจคือจะต้องมีการสะสมทุนก่อน การทำงานจึงจะสำเร็จลุล่วง (Hanifan อ้างถึงใน Farr, 2003: 6)

---

² ต่อมาบทความนี้ได้ตีพิมพ์ซ้ำเป็นบทที่ 6 ในหนังสือชื่อ The Rural School Community Center ของฮานิฟาน (Farr, 2003)

แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" ที่ได้รับความสนใจในปัจจุบันนั้น เริ่มต้นแนวคิดมาจากงานของโรเบิร์ต พัตนัม นักรัฐศาสตร์ ที่ศึกษา ประชาธิปไตยหมู่บ้านในอิตาลีตอนใต้ในช่วงปีทศวรรษ 1970 ซึ่งตีพิมพ์ในปี 1993 และนำไปสู่การถกเถียงในอเมริกา จนกระทั่งแนวคิดนี้ได้เข้าไปอยู่ใน ธนาคารโลก แนวคิดนี้มีผลต่อธนาคารโลกหลังจากฉันทามติแห่งวอชิงตัน [Washington Consensus] ซึ่งมีข้อจำกัดทางการเมืองแบบเสรีนิยมแนวใหม่ [Neo-liberalism] มตินี้ทำให้เกิดการแทรกแซงของรัฐในการปรับปรุงเงื่อนไข ทางสังคมในประเทศในวาระทางการเมืองดังกล่าว ธนาคารโลกในฐานะ องค์การทางเศรษฐกิจจึงอยู่ในช่วงการปรับเปลี่ยนองค์การในขณะนั้น โดยมุ่ง ไปสู่บทบาทใหม่ คือ จะไม่ให้ภายนอกมองว่าเป็นผู้ให้เงินทุนหรือเป็นสถาบัน เงินทุน (Capital Institution) แต่กำลังจะเป็น Knowledge Bank (ธนาคาร ความรู้) ซึ่งทำให้ธนาคารโลกต้องมองหา นักสังคมศาสตร์มาสนับสนุนเรื่องทุน ทางสังคม การกระตุกจากธนาคารโลกจึงเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้ แนวคิดนี้แพร่หลายมากขึ้นในงานด้านเศรษฐศาสตร์ แม้ว่าแนวคิดทุนทาง สังคมจะได้รับการยอมรับจากงานของพัตนัม แต่ว่าความหมายที่ใช้ในแต่ละที่ ก็ไม่ได้เหมือนกับของพัตนัมทั้งหมด แนวคิดดังกล่าวนี้มีพลวัตทางความคิด อย่างมาก และมีการให้นิยามความหมายที่แตกต่างกันไปในแต่ละแห่ง

ตารางที่ 1.1 เปรียบแนวคิดทุนทางสังคมของโคลแมน, บูร์ดิเยอ, พัตนัมและ
ธนาคารโลก

นักคิด title	บูร์ดิเยอ	โคลแมน	พัตนัม	ธนาคารโลก
ปีที่เริ่มแนวคิด	1970 – 1980s	1980s	1970 – 1993	1990 – 1993
พัฒนาการ แนวคิดจาก	มาร์กซิสต์	เศรษฐศาสตร์ นีโอคลาสสิก	เดอ ทอคเกวิลล์ [De Tocqueville]	พัตนัม และ โคลแมน รวมถึง งานวิจัยของ WB
ความหมาย	ความสัมพันธ์ ระหว่างสมาชิก ในกลุ่มทางสังคม	บรรทัดฐาน ความ ไว้วางใจระหว่าง กัน เครือข่ายทาง สังคม และการ จัดระเบียบสังคม	ความไว้วางใจ บรรทัดฐาน และ เครือข่าย นำไปสู่ การแลกเปลี่ยน ข้อมูลข่าวสาร	สถาบัน ความสัมพันธ์ กฎเกณฑ์ที่ กำหนดการอยู่ ร่วมกันของคนใน สังคม
ประโยชน์ของ แนวคิด	ชี้เรื่องอำนาจใน สังคมจาก ความสัมพันธ์ ระหว่างทุนต่างๆ ในสังคม	ประยุกต์กับเรื่อง เศรษฐกิจ และ การพัฒนาทุน มนุษย์	พัฒนา ประชาธิปไตย [มี การอธิบายในเรื่อง เศรษฐกิจด้วย]	พัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา: ประมวลจากการศึกษา

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคม ของบูร์ดิเยอ โคลแมน พัตนัม และ
ธนาคารโลก นั้นกล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคม แต่ทว่าก็มีที่มาของการใช้
แนวคิดความแตกต่างกัน และการนำแนวคิดไปใช้ประโยชน์หรือการวิเคราะห์
ที่แตกต่างกันออกไปดังในตาราง ทุนทางสังคมถูกให้คำนิยามความหมายไป
ตามตัวกระทำ บทบาท และสถานการณ์ที่แต่ละคนต้องการวิเคราะห์และนำ
ไปใช้ประโยชน์ ทุนทางสังคมที่บูร์ดิเยอวิเคราะห์นั้นไม่ได้รับความสนใจจาก

ธนาคารโลกมักนึกเนื่องจากการวิพากษ์เศรษฐกิจแบบทุนนิยมซึ่งเป็นเศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลักรวมอยู่ด้วย แม้ว่าบุรีติเยอจะอธิบายว่าความสัมพันธ์ทางสังคมจะนำไปสู่การสร้างผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจได้ แต่ก็มีได้เชื่อมโยงโดยเน้นที่การนำทุนทางสังคมไปสู่การสร้างเศรษฐกิจ แต่เน้นที่การวิพากษ์แนวคิด เนื่องจากเป็นงานที่ประยุกต์ใช้ได้ยาก จึงทำให้ไม่ได้รับความสนใจในเชิงนโยบายเหมือนกับแนวคิดของพัตน์มและโคลแมน โดยเฉพาะพัตน์มซึ่งนอกจากแนวคิดจะได้รับความสนใจในระดับวิชาการแล้ว การที่เขาเป็นผู้ที่มีบทบาทในธนาคารโลกก็เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้แนวคิดนี้เข้าสู่การเป็นแนวคิดในเชิงนโยบายได้มากขึ้น

แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในต่างประเทศเป็นแนวคิดที่มีการพิจารณาทั้งในด้านบวกและลบ แต่ก็มีการนำด้านบวกของทุนทางสังคมมาใช้ โดยให้ความสำคัญกับความสัมพันธ์ระหว่างกันไม่ว่าจะเป็นความสัมพันธ์ส่วนตัวหรือความสัมพันธ์ของชุมชน โดยอาศัยการมีบรรทัดฐานร่วมกัน ซึ่งจะนำไปสู่การเกิดความไว้วางใจต่อกัน และนอกจากจะอาศัยความสัมพันธ์ที่มีอยู่เดิมแล้ว ยังเน้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างองค์กรภาคต่างๆ ในสังคมให้เกิดการร่วมมือกันทำกิจกรรมต่างๆ ผ่านการสร้างเครือข่าย เป็นกระบวนการที่จะดึงเอาพลังทางสังคมขึ้นมา โดยมีเป้าหมายที่จะนำไปสู่

- 1) การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
- 2) การพัฒนาที่ยั่งยืน
- 3) การพัฒนาให้เกิดประชาธิปไตยที่แท้จริง

แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทย

เมื่อดูบริบทสถานการณ์ต่างๆ ตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา จะเห็นว่าการนำศัพท์คำว่าทุนทางสังคมมาใช้ นั้น เกิดภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจ วิกฤติเศรษฐกิจและการเมือง ทำให้ทุนทางสังคมได้นำมากล่าวถึงในประเด็นความสำคัญของชุมชน ประชาสังคมและรัฐธรรมนูญ และเชื่อมเข้ากับเศรษฐกิจและผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการนำแนวคิดมากล่าวถึงในสังคมก็คือ ประเวศ วะสี (2541) โดยภายใต้การรับเอาเรื่องทุนทางสังคมนี้มีการสำรวจตรวจสอบแนวคิดและสร้างการยอมรับในกลุ่มนักพัฒนาที่ตรงกันว่าแนวคิดนี้จะนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาประเทศที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ส่วนการเกิดกองทุน SIF ในปี 2542 ถือเป็นตัวกระตุ้นสำคัญที่ทำให้เกิดการนำแนวคิดมาใช้อย่างกว้างขวาง โดยการนำเอาแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ส่วนหนึ่ง เป็นเพราะการตามกระแสวิชาการ ในช่วงปี 2543 มิได้มีการนำทุนทางสังคมมากล่าวถึงมากนัก แต่ก็มิใช่ว่าแนวคิดนี้จะลดการได้รับความสนใจ แต่เนื่องจากในช่วงปี 2543 นี้เป็นระยะของหัวเลี้ยวหัวต่อ ระหว่างรัฐบาลใหม่และรัฐบาลชุดเดิม ซึ่งส่งผลไปถึงการจัดระเบียบต่างๆ รวมถึงนโยบายการบริหารประเทศ ประกอบกับเศรษฐกิจของชาติเริ่มฟื้นตัวจากวิกฤติ ทำให้กระแสแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมได้รับความสนใจไม่มากนัก อย่างไรก็ตามก็ดีหลังจากที่ พ.ต.ท.ทักษิณ ชินวัตรขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี แนวคิดทุนทางสังคมก็ได้เปลี่ยนเข้าผสมกับนโยบายด้านการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน และได้มีการเน้นเรื่องการดูแลสุขภาพและมีองค์กรด้านสุขภาพตั้งขึ้นใหม่ในช่วงของรัฐบาลนายทักษิณ ทุนทางสังคมก็ได้ถูกเชื่อมเข้ากับประเด็นสุขภาพ (และมีการกล่าวถึงกันมากในระยะหลังปี 2546) นอกจากนี้ หลังเหตุการณ์ 9/11 ปี

2544 ก็ได้ส่งผลให้เกิดประเด็นด้านความมั่นคงของมนุษย์ในสังคมไทยก็มีการเชื่อมโยงแนวคิดทุนทางสังคมเข้ากับประเด็นนี้อีก

การที่แนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกนำไปเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นต่าง ๆ และมีการตีความหมายที่แตกต่างกันจากผู้ใช้นักคิดที่ต่างกัน แนวคิดทุนทางสังคมได้ถูกเปลี่ยนแปลงจากคำพูดของหมอประเวศซึ่งหยิบยกเอาแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมในความหมายเปรียบเทียบกับต่างประเทศ โดยเน้นการให้เครดิตกับความเป็นชุมชนและไม่เน้นการนำเอาเศรษฐกิจเป็นตัวตั้งในการพัฒนา หลังจากนั้น ได้มีการนำเอาเรื่องทุนทางสังคมสู่การพิจารณาอย่างจริงจัง หลายคนได้ให้คำนิยามที่แตกต่างไป โดยได้ตีความแนวคิดเรื่องทุนในลักษณะอื่นๆ เช่น ทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางธรรมชาติ ทุนมนุษย์ ทุนภูมิปัญญา ฯลฯ มาเป็นทุนทางสังคมด้วย

แนวคิดทุนทางสังคมในประเทศไทยมีการก่อรูปโดยพัฒนามาจากฐานความคิด 2 แบบ คือ 1) แนวคิดวัฒนธรรมชุมชน 2) แนวคิดประชาธิปไตย และส่วนหนึ่งมีการรับเอาแนวคิดจากต่างประเทศมาใช้ด้วย และถูกนำไปใช้ในวงการพัฒนาของไทย คือ 1) การพัฒนาชุมชน 2) การพัฒนาประชาธิปไตย 3) การสร้างเครือข่าย และ 4) การสร้างความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยได้มีการเชื่อมโยงเข้ากับประเด็นต่างๆ ตามแต่กรณี และมีการสอดแทรกนำไปใช้ในหลายสาขาวิชาซึ่งทุนทางสังคมเป็นแนวคิดที่ได้รับการยอมรับเนื่องจากสถานการณ์และบริบทที่แตกต่างกัน โดยเกิดจากปัจจัยทั้งภายในและภายนอกประเทศ คือ

ในแง่ของปัจจัยภายนอกประเทศ: ปัจจัยที่สำคัญซึ่งมีผลต่อการรับแนวคิดของภาครัฐและวิชาการก็คือ การให้ความสนใจกับแนวคิดทุนทางสังคมขององค์กรระดับโลกคือ ธนาคารโลก ซึ่งมีความสัมพันธ์กับ สศช. มา

ตั้งแต่เริ่มก่อตั้ง โดยที่ก็มีกระแสเรื่องของการพัฒนาที่ยั่งยืนอันนำไปสู่การให้ความสนใจกับแนวคิดนี้ แต่การทำงานของ สศช. ก็มีได้ให้คำจำกัดความนิยามความหมายตามธรรมาคารโลก

ในแง่ของปัจจัยภายในประเทศ: แนวคิดทุนทางสังคมเกิดจาก 1) การรับแนวคิดของภาควิชาการ ประชาสังคม และเอกชน มีปัจจัยมาจากแรงผลักดันของภาคประชาสังคมทั้งวิชาการ และเอกชน รวมถึงประชาชน ในการผลักดันให้ประชาชนเป็นผู้พัฒนาตนเอง และมีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ 2) บทบาทขององค์กรพัฒนาชุมชนทั้งในภาครัฐและเอกชนได้รับการยอมรับ และมีการสถาปนาตนขึ้นมาในสังคมทำให้การขับเคลื่อนการทำงานเพื่อชุมชนมีการเชื่อมประสานได้มากกว่าเดิมที่ NGOs มักจะเป็นปฏิบัติกับภาครัฐ 3) มีการทำงานในรูปแบบใหม่ขึ้นในสังคม คือ เกิดภาคประชาสังคมที่ทำงานแบบเชื่อมประสาน ทั้งนักปฏิบัติ รัฐ และวิชาการ โดยมีหลักการทางวิชาการเข้าเป็นส่วนช่วยเสริมให้เกิดความชอบธรรมในการปฏิบัติงาน โดยเฉพาะปัจจุบันนักวิชาการได้เป็นทั้งวิชาการและเป็นผู้ปฏิบัติงานพัฒนาชุมชนไปด้วย ทำให้การเชื่อมโยงประเด็นต่างๆ หนุนเป็นแรงให้ความชอบธรรมกับประชาชนเพิ่มมากขึ้น

เงื่อนไขที่ทำให้เกิดการรับแนวคิดทุนทางสังคมก็คือ วิถีชีวิตเศรษฐกิจเป็นเงื่อนไขหลัก ซึ่งวิถีชีวิตเศรษฐกิจนี้ถือเป็นจังหวะที่ดีสำหรับภาคประชาชนในการรวมตัวเพื่อแก้ไขวิถีชีวิตและนำแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับส่วนฐานล่างของสังคม ประกอบกับประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ซึ่งถือเป็นฉบับประชาชนทำให้ความชอบธรรมต่อการพัฒนาตนเองและสังคมของภาคส่วนต่างๆ มีมากขึ้น โดยที่สามารถต่อสู้ต่อรองกับภาครัฐมากขึ้นจากเดิมที่รัฐมักมีอำนาจเหนือกว่าประชาชน

โดยเฉพาะบริบททางการเมืองและอำนาจที่ส่งผลต่อการรับแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมทั้งในวงวิชาการและการพัฒนาในสังคมไทย คือ การยกแนวคิดทุนทางสังคมขึ้นเป็นวาระแห่งชาติ และการที่รัฐบาลได้บริหารงานที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจมากจนเกินไปจนอาจจะมองข้ามมิติด้านสังคม-มนุษย์ ทำให้เกิดการโต้ตอบกับการมองเรื่องทุน โดยเน้นว่าทุนมิใช่ปัจจัยการผลิตตามแนวเศรษฐศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่มีทุนในรูปแบบอื่นๆ ด้วยการพูดถึงพลังทางสังคมในฐานะที่เป็น "ทุน" นั้นง่ายต่อการสร้างความเข้าใจและตอบโต้กับแนวคิดแบบทุนนิยมที่จะเข้าไปทำลายพลังทางสังคมให้ลดน้อยลง

วาทกรรมทุนทางสังคมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยมิใช่วาทกรรมหลักที่ครอบครองการพัฒนาสังคม แต่เป็นวาทกรรมรองที่ถูกรับรองด้วยสถาบันระดับชาติ คือ สศช. ในฐานะที่เป็นแนวคิดเชิงนโยบาย โดยมีการวิจัยเข้ารองรับการให้คำนิยามจำกัดความ ซึ่งในระดับของการเป็นนโยบายนี้ยังมีข้อควรพิจารณาในการปฏิบัติการที่ขัดแย้งกับแนวคิดที่เกิดจากนโยบายที่มีความขัดแย้งกัน และโดยเฉพาะการที่วาทกรรมนี้จะถูกวาทกรรมหลักกลืนเป็นวาทกรรมชุดเดียวกันภายใต้การเป็นแนวคิดกระแสรอง ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดวิชาการ และปฏิบัติงานพัฒนา มีการเน้นในเรื่องการสร้างประชาธิปไตยและการพัฒนาที่มีเรื่องของทุนธรรมชาติ ทุนวัฒนธรรม รวมถึงภูมิปัญญาความรู้ที่มีในสังคมไทย ในระดับนี้นั้นจะมีการช่วงชิงนิยามความหมายกับภาครัฐ แต่ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดจากรากหญ้าจะเน้นในด้านของการพัฒนาตนเองและต่อต้านต่อรองการเข้าไปพัฒนาชุมชนตนของรัฐ รวมถึงการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ได้ด้วย ซึ่งนี่เป็นสิ่งที่ผู้วิจัยเห็นว่าเป็นการพัฒนาวาทกรรมของวาทกรรมการพัฒนา

ปฏิบัติการของความรู้ว่าด้วยทุนทางสังคม

คำว่า "ทุนทางสังคม" เป็นศัพท์ที่ใช้กันในทางวิชาการ และมักจะเป็นที่รู้จักกันในวงวิชาการและนโยบายเท่านั้น แม้ว่าในปัจจุบันจะมีการให้ความรู้กับประชาชนทั่วไปมากขึ้นก็ตาม การให้นิยามความหมายของคำว่าทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยที่แตกต่างกัน บางอย่างมิได้มิได้เป็นความหมายโดยตรงของคำว่าทุนทางสังคมจริงๆ เนื่องจาก "คำ" ภาษาไทยที่ใช้กันอาจจะสร้างความหมายที่ทำให้เข้าใจตรงกันยาก ระหว่างการเป็น "ทุนของสังคม" และ "ทุนทางสังคม" เพราะฉะนั้น เราจึงเห็นการให้ความหมายและการเชื่อมโยงที่แตกต่างกันไป โดยจะเห็นว่ามีการนำเอาเรื่องของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญา วัฒนธรรมประเพณี เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย ซึ่งเหล่านี้เป็นพื้นฐานของการดำรงชีวิตอยู่ร่วมกันของมนุษย์ภายใต้การจัดการที่มีบรรทัดฐานทางวัฒนธรรมประเพณีซึ่งสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมที่ตนเองอยู่ด้วย

แต่เมื่อเรามอง "ทุนทางสังคม" ในลักษณะเชิง "ความสัมพันธ์" เราจึงจะเห็นได้ว่านิยามความหมายของตัวมันเองมีในลักษณะใด เพราะเหตุใดทุนทางสังคมมีทั้งในปัจจุบันบุคคล ครอบครัว กลุ่ม ชุมชน ประเทศ หรือแม้แต่มติระดับโลก จากนิยามความหมายของทุนทางสังคมที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ทางสังคมนั้น จะเห็นได้ว่าแนวคิดทุนทางสังคมมิใช่แนวคิดใหม่ แต่มีการนำเรื่องความสัมพันธ์ทางสังคมมาประยุกต์ใช้ในศัพท์ใหม่ ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่แล้วในสังคมหรือสร้างขึ้นใหม่ก็ได้ และเราก็จะเห็นว่า การพูดถึงทุนทางสังคมในต่างประเทศ เช่น ของพัตนัมก็ดีหรือของนักคิดท่านอื่นก็ดี ที่ได้นำทุนทางสังคมมาพูดถึงในฐานะที่เราเป็นบุคคลหนึ่งในสังคมเป็นสิ่งที่เน้นการเกิด Civic engagement คือ การเอาตัวเองเข้าไปหมั่นหมายกับสังคมว่าเรามีพันธะที่ต้องกระทำในฐานะที่เป็นพลเมือง/เป็นมนุษย์คนหนึ่งของสังคม เมื่อ

เกิดความรู้สึกเช่นนี้แล้ว การร่วมมือกันก็จะสามารถทำได้โดยง่าย แต่สิ่งเหล่านี้ก็มิใช่ว่าจะหายไปหมด เราสามารถที่จะสร้างให้เกิดขึ้นใหม่ได้ โดยเฉพาะในสังคมไทยที่มีวัฒนธรรมประเพณีที่ดั่งงามเป็นพื้นฐาน

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะป็นทุนชุมชน ทุนทางสังคม ทุนวัฒนธรรม ทุนธรรมชาติ ทุนภูมิปัญญา ฯลฯ คำเหล่านี้ก็ยังคงมีความหมายคาบเกี่ยวและเกี่ยวข้องกัน และต้องนำมาเชื่อมโยงบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างปฏิเสธไม่ได้ ซึ่งภาพที่เกี่ยวโยงกันที่สามารถเห็นได้ชัดเจนที่สุดจะสามารถเห็นได้จากกรณีศึกษาเป็นกรณีไป

ปฏิบัติการของทุนทางสังคมจึงอยู่ที่การเข้าไปทำให้เกิดการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมในทางที่จะทำให้เกิดการร่วมกันสร้างสรรค์สิ่งต่างๆ ของแต่ละสังคมและรวมไปถึงสังคมโดยรวมด้วย ปฏิบัติการนี้ คือ "พลัง" นั้นเอง พลังนี้จะนำไปสู่การประกอบกิจกรรม ทำให้บรรลุสู่เป้าหมายร่วมกัน ตัวอย่างที่แตกต่างหลากหลาย ที่เราจะสร้างทุนทางสังคม หรือพบเห็นทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นพลังทางสังคมได้ ตัวอย่างเช่น ชุมชน กลุ่มขบวนการ เคลื่อนไหวทางสังคม เช่น กลุ่มสมัชชาคนจน กลุ่มคัดค้านการสร้างเขื่อน, กลุ่มในชุมชน เช่น กลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ กลุ่มสมาคมแม่บ้าน กลุ่มทางศาสนา ฯลฯ ล้วนแต่มีทุนทางสังคมที่แตกต่างกันไป อย่างไรก็ตาม การมีทุนทางสังคมมิใช่ว่าจะเป็นปัจจัยหลักในการทำให้เกิดการอยู่ดีมีสุข เพียงแต่เป็นปัจจัยหนึ่งเท่านั้น ตัวอย่างเช่น ชาวบ้านเขื่อนปากมูล แม้กลุ่มคนเหล่านี้จะมีทุนทางสังคมสูง แต่เมื่อขาดทุนทางธรรมชาติดีก็ทำให้พวกเขามีชีวิตที่ไม่สุขสบายนัก และการขาดทุนทางธรรมชาติดีก็ทำให้ทุนทางสังคมลดลงเป็นต้น ในขณะที่เดียวกันการขาดทุนทางสังคมก็ทำให้ทุนทางธรรมชาติดีลดลงได้ เช่นเดียวกัน เช่น การที่ชุมชนมิได้มีทุนทางสังคมในหมู่บ้านในการจัดการมิให้

มีการตัดไม้ทำลายป่าของส่วนรวม ก็ทำให้ป่าที่เป็นทุนทางธรรมชาติหมดไป
ได้ เพราะฉะนั้น สิ่งต่างๆ จึงเชื่อมโยงประสานกันอย่างจำเป็น

ภาคปฏิบัติการของทุนทางสังคมในฐานะเป็นความรู้: บริบททาง
การเมืองและสังคมที่ส่งผลต่อการรับแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ ไม่ว่าจะเป็น
วิกฤติเศรษฐกิจ หรือวิกฤติทางการเมือง ได้สร้างการยอมรับว่าทุนทาง
สังคมเป็นความรู้รูปแบบหนึ่งที่ทำให้สังคมไทยต้องศึกษาและความรู้นี้ก็
เสริมให้แนวคิดการให้ความสำคัญกับคุณค่าความสัมพันธ์ทางสังคมของผู้คน
ที่ส่งผลต่อการพัฒนาได้เด่นชัดและเริ่มมีการปรับแนวคิดและแนวนโยบาย
ต่างๆ ที่ให้ความสำคัญกับส่วนรวมมากขึ้น ผู้วิจัยเห็นว่า แนวคิดนี้เป็นแนวคิด
ที่มีพลังในตัวเอง ที่ชักนำให้เกิดการโต้เถียงและสร้างวัฒนธรรมวิพากษ์ของ
วิชาการ ที่ไม่ใช่แค่วิชาการสายใดสายหนึ่ง แต่เป็นจุดรวมของสหสาขาวิชา
และเกิดการบูรณาการทางความคิด โดยเฉพาะการบูรณาการศาสตร์ด้าน
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยากับศาสตร์ด้านเศรษฐศาสตร์

สำหรับในทางวิชาการ การนำแนวคิดทุนทางสังคมมาพูดถึง ส่วน
หนึ่งเป็นการพูดตามสมัยนิยม แต่การนำแนวคิดทุนทางสังคมมาใช้ใน
ประเทศไทยมิใช่ปรากฏการณ์ที่ฉาบฉวย การที่กระแสทุนนิยมได้ไหลบ่าอย่าง
เชี่ยวกราก จากทฤษฎีของกลุ่มเสรีนิยมใหม่ และการที่วิชาการด้าน
เศรษฐศาสตร์เป็นสาขาวิชาที่สามารถเอื้อให้ผู้มีอำนาจใช้ความชอบธรรมจาก
ทฤษฎีของศาสตร์นี้ดำเนินงานพัฒนาเศรษฐกิจ ส่งผลให้สังคมไทยพูดถึงเรื่อง
“ทุน” กับคนทั่วไปง่ายกว่าเรื่องอื่นๆ เพราะฉะนั้น “ทุนทางสังคม” จึงถูก
นำมาใช้ได้ตอบกับแนวทางการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจเป็น
หลักจากสาขาวิชาการต่างๆ แม้ทุนทางสังคมจะเป็นสิ่งที่นำมาได้ตอบในทาง
การเมือง แต่จากการเป็นแนวคิดที่วิพากษ์วิจารณ์แนวทฤษฎีเศรษฐศาสตร์

กระแสหลักสู่การนำแนวคิดมาใช้ในการพัฒนาสังคมซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการทางสังคมทำให้แนวคิดลดความหมายที่นำมาใช้ทางการเมืองลง (Depoliticizing) และกลับเป็นแนวคิดของสังคมแทน การที่บุคคลต่าง ๆ นำไปตีความและขยายความ ก็คือภาคปฏิบัติการหนึ่งของแนวคิดที่ชักนำให้คนหันมาให้ความสนใจและมีข้อถกเถียงกันขึ้น ในขณะเดียวกัน ข้อถกเถียงในเรื่องนี้ค่อนข้างที่จะไม่ได้นำไปสู่ความขัดแย้งโดยตัวมันเองแต่นำไปสู่ความร่วมมือที่สร้างให้เกิดความตระหนักรับทราบในปัญหาของสังคมซึ่งเป็นภาคปฏิบัติการของแนวคิดอีกทอดหนึ่งมากกว่า

ทุนทางสังคม: อำนาจของความรู้

แม้ว่าการแย่งชิงความเป็นเจ้าของความรู้ที่เรียกว่า “ทุนทางสังคม” จะไม่ได้มีความชัดเจนในสังคมโดยผ่านการพยายามควบคุมความรู้นี้ก็ตาม แต่ทว่าการเป็นผู้ชี้ว่าอะไรคือความรู้และอะไรไม่ใช่ความรู้ ก็คือการพยายามควบคุมมันเช่นกัน เพราะฉะนั้น การให้คำนิยามความหมายของศัพท์ต่าง ๆ ก็คือการพยายามเป็นผู้ควบคุมความรู้นั้น ความรู้ที่มีได้มีการให้คำนิยามความหมายที่ได้รับการยอมรับทั่วไป ก็ทำให้ต้องมีการโต้แย้งและต่อสู้ทางวาทกรรมเพื่อรักษาหรือให้ได้มาซึ่งผลประโยชน์ของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และนิยามที่เปลี่ยนแปลงไปนี้ก็แสดงให้เห็นถึงว่าแนวคิดมันมีพลวัตในตัวมันเอง

การใช้อำนาจผ่านความรู้แตกต่างกันด้วยการที่ความรู้ถูกใช้ไปในเป้าหมายที่ต่างกัน ทุนทางสังคมที่ได้รับการยอมรับในสังคมในฐานะความรู้หนึ่งจึงถูกนำมาใช้ผ่านการอธิบายแนวคิดและผ่านภาคปฏิบัติการของแนวคิด มีการใช้ทุนทางสังคมผ่านคำพูดที่มีหลักการ ความสัมพันธ์ภายใต้วาทกรรมนี้มีความแยบยล โดยมีการสร้างให้คนเชื่อว่าทุนทางสังคมคือ

แนวทางในการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน ด้วยกระแสความตื่นตัวในการรับรู้ความรู้ในรูปแบบใหม่ ทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ วาทกรรมชุดนี้ เน้นการสร้างการบูรณาการทางสังคมที่ทำให้ทุกฝ่ายกระโจนเข้าสู่การร่วมให้ คำจำกัดความและความหมายของมัน ในขณะที่เดียวกันการเข้าไปให้คำนิยาม ความหมายก็ทำให้มีการจัดรูปความสัมพันธ์ของความรู้ชุดนี้ใหม่ เกิด ความสัมพันธ์เชิงอำนาจและมีการพยายามช่วงชิงเพื่อเปลี่ยนรูปแบบ ความสัมพันธ์เชิงอำนาจนี้ การใช้วาทกรรมทุนทางสังคมจึงเป็นการใช้ศัพท์ เดียวกัน แต่เป็นวาทกรรมคนละชุด (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2547) เมื่อมันเป็น วาทกรรมคนละชุดจึงทำให้วาทกรรมบางอย่างไม่สามารถที่จะนำมาต่อสู้อีก กันได้ ความสลับซับซ้อนของการรับและการใช้แนวคิด ทำให้เราต้องพิจารณา ในด้านอำนาจของตัวเอง

ตัวอย่างการให้คำนิยามความหมายของ 'ทุนทางสังคม'

ประเวศ วะสี (2542): ทุนทางสังคม คือ การที่คนมารวมกัน เอาความดีมารวมกัน เอาความรู้มารวมกัน เรียกว่าเกิดทุนทางสังคมซึ่งนำไปสู่พลังทางสังคมที่จะแก้ปัญหาต่างๆ ได้ทุกอย่าง

อมรา พงศาพิชญ์ (อ้างถึงใน บัวพันธ์ พรหมพิทักษ์, 2546: 124-138): ทุนทางสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมในแนวราบและแนวตั้ง ระหว่างบุคคล สถาบันและ/หรือองค์กร ทั้งในรูปปัจเจก กลุ่ม และรูปเครือข่าย ทั้งนี้รวมค่านิยม บรรทัดฐานที่สังคมยึดถือ ซึ่งมีผลต่อวิถีชีวิตและวิถีการผลิตในระดับครอบครัว ชุมชน และประชาสังคม

เอนก นาคะบุตร (2541) ได้กล่าวถึง ทุนทางสังคมที่มีอยู่ในสังคมไทยอยู่ 5 รูปแบบ คือ

- (1) จิตวิญญาณ ระบบคุณค่า สำนักท้องถิ่น ความภาคภูมิใจที่มีต่อฐานบ้านเกิด (spirit capital)
- (2) ทุนทางภูมิปัญญา
- (3) ทรัพยากรมนุษย์
- (4) ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ
- (5) social fund ดังจะเห็นได้จากการจัดการกองทุนทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว สหกรณ์ออมทรัพย์ เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2548) เห็นว่า ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่เป็พลังที่มีอยู่ในสังคม เกิดจากการรวมตัว - ร่วมคิด - ร่วมทำโดยคำนึงถึงคุณค่าความเป็นมนุษย์ ความเป็นอัตลักษณ์ของวัฒนธรรมไทย ความเป็นธรรมในสังคมและประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมองแต่สังคมเราเองตั้งแต่ชุมชนย่อยๆ ครอบครัว จนถึงระดับประเทศ ซึ่งในกระบวนการที่จะทำให้เกิดทุนทางสังคมนั้นจะมีอยู่ 3 องค์ประกอบหลัก คือ

- 1) ทุนมนุษย์ ได้แก่ บุคคลทั่วไปและผู้เ้าทางสังคม ที่มีจิตสำนึกสาธารณะ และมีบทบาทต่อการทำประโยชน์ต่อสังคม
- 2) ทุนที่เป็นสถาบัน ได้แก่ สถาบันครอบครัว สถาบันศาสนา และสถาบันพระมหากษัตริย์ และสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสนับสนุนให้เกิดการรวมตัว ร่วมคิดร่วมทำในสังคม

- 3) ทูทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ได้แก่ วัฒนธรรมภูมิปัญญาที่มีในสังคมไทยต่างๆ

เดชรัตน์ สุขก้าเนต (2544): ทูทางสังคม คือ ความร่วมมือกันในสังคม และระบบวัฒนธรรมในการจัดการ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับทุนในรูปแบบอื่นคือ ทุนทางธรรมชาติ ทุนทางเศรษฐกิจ และทุนมนุษย์ โดยทุนเหล่านี้จะต้องมีการพึ่งพาอาศัยกัน

วราภรณ์ สามโกเศศ (2544): ทุนทางสังคมเป็นสิ่งที่มียู่ในตัวแต่ละคน เช่น การมีจริยธรรม การมีบรรพรมี มีการกระทำที่สามารถจะสร้างประโยชน์ให้กับส่วนรวมได้ เป็นต้น โดยเห็นว่าทุนที่อยู่ในตัวแต่ละบุคคลนี้มีลักษณะพิเศษคือขึ้นอยู่กับ "การตระหนักรับทราบ" ของสาธารณชน ซึ่งบางคนอาจจะมีทุนทางสังคมไม่มากนัก แต่คนอื่นอาจจะรับรู้ว่ามีมากก็เป็นได้ แต่บางคนมีทุนในตัวมาก แต่คนอื่นอาจจะไม่รับรู้ นอกจากนี้ ยังมองว่าการดำรงตนอยู่ในศีลธรรมเท่านั้นที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการสะสมทุนทางสังคมที่แท้จริง

ชัยอนันต์ สมุทวณิช (2545) เห็นว่าความมั่นคงของมนุษย์มีฐานจากการสร้างทุนทางสังคม ซึ่งการที่มนุษย์อยู่รอดเพราะว่ามนุษย์มีหลักการ "การร่วมมือกัน" ลักษณะนี้เป็นลักษณะพิเศษเพราะเป็นสิ่งที่ทำให้ต่างฝ่ายต่างได้ประโยชน์ ไม่มีการได้หรือเสียทั้งหมดสิ่งต่างๆ เหล่านี้ ทำให้มนุษย์มีวิวัฒนาการ ความร่วมมือ ความเอื้ออาทร การประนีประนอม การลดทอนความขัดแย้ง เป็นการสร้างความมั่นคงของชีวิต

ชบ ยอดแก้ว เห็นว่า ทุนทางสังคมมีอยู่ 7 ทุน คือ ทุนคน ทุนภูมิปัญญา ทุนวัฒนธรรม ทุนชีวภาพ (ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม) ทุนแรงงาน ทุนเวลา ทุนเงินตรา

เมื่อแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมถูกชักนำเข้าสู่การเป็นนโยบายระดับประเทศ ก็ทำให้แนวคิดนี้ถูกใช้ประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมด้วย ความรู้เรื่องทุนทางสังคมสร้างความชอบธรรมให้กับการใช้ประโยชน์จากแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักมีการนำทุนทางสังคมมาติดภายใต้กระบวนการทำทุกอย่างให้เป็นทุน [Capitalization] การมอบอำนาจให้กับตัวแนวคิดนี้มีความสำคัญในการพัฒนาประเทศทำให้หลายฝ่ายต่าง

เข้าไปให้คำนิยามความหมายและพยายามที่จะบอกว่าอะไรคือทุนทางสังคม และอะไรที่ไม่ใช่ทุนทางสังคมซึ่งเป็นการจำกัดนิยามความหมายของทุนทางสังคมที่มีความหมายกว้าง ซึ่งเป็นการลดทอนตัวแนวคิดให้มีความหมายที่แคบลง การจำกัดแนวคิดที่แคบลงก็ส่งผลให้การนำแนวคิดไปใช้ในแนวทางที่แคบลงด้วย หลักคิดที่วางอยู่บนฐานการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นตัวสร้างคุณค่าใหม่ให้กับแนวคิดซึ่งทำให้ความเชื่อและอุดมการณ์ชุดเดิมเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการใช้ประโยชน์เปลี่ยนไปจากเดิมด้วยการหาผลประโยชน์จากผู้มีอำนาจซึ่งการเปลี่ยนแปลงรูปแบบความหมายนี้เกิดจากการหาผลประโยชน์ทางการเมืองที่เพิ่มพูนอำนาจให้กับนักการเมืองบางกลุ่มด้วย ทั้งนี้ การเปลี่ยนนิยามความหมายนี้ได้อาศัยอำนาจตามตำแหน่งหน้าที่โดยถือว่าตนมีสิทธิและอำนาจที่ประชาชนส่วนใหญ่มอบให้ด้วย

วาทกรรมทุนทางสังคม: คุณค่า VS มูลค่า

ความไม่สอดคล้องกันเองในหน่วยงานของรัฐ ทั้งในนโยบายของรัฐบาลเองที่ไม่สามารถจะทำให้เกิดการปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้ เช่น นโยบายการเปิดการค้าเสรี (Free trade agreement-FTA) กับการพัฒนาทุนทางสังคมของชุมชน และทั้งการปฏิบัติในเรื่องของทุนทางสังคมที่ได้มีการแปลงไปสู่การปฏิบัติที่แตกต่างกัน

แนวคิดทุนทางสังคมถูกวิพากษ์วิจารณ์ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายที่เน้นมูลค่า และฝ่ายที่เน้นคุณค่า ฝ่ายที่เน้นมูลค่าของทุนทางสังคม วาทกรรมของการใช้อยู่ที่การสร้างการแข่งขันแกร่งให้กับแนวคิดทุนทางสังคมของตน เพื่อสร้างความชอบธรรมให้กับตัวเอง สำหรับฝ่ายที่เน้นคุณค่าก็จะมองว่าการใช้ทุนทางสังคมไม่ควรที่จะมองเรื่องของเศรษฐกิจเป็นหลักแต่ต้องมอง

สังคมเป็นหลัก³ ภาคประชาสังคมจะร่วมมือกันโดยแสดงให้เห็นว่าความรู้ที่รวมเรียกว่าเป็น “ภูมิปัญญา” เป็นความรู้ที่แท้จริงที่ควรสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้ ส่วนรัฐบาลก็รับเอาวาทกรรมชุดนี้มาเช่นเดียวกัน แต่การรับนำมาใช้เป็นการแสดงให้เห็นว่ามีความใส่ใจกับเรื่องของประชาชนส่วนหนึ่งเท่านั้น ส่วนการปฏิบัติงานพัฒนาต่อประชาชนยังมิได้แสดงถึงการคำนึงถึงทุนทางสังคมของประชาชนอย่างแท้จริง ผู้วิจัยเห็นตามนักคิดหลายท่านที่กล่าวมาแล้วว่าหากรัฐบาลนำเศรษฐกิจเป็นตัวตั้งแล้ว ทุนทางสังคมก็ไม่มี ความหมายอะไรนอกจากการนำแนวคิดมาใช้สร้างความชอบธรรมในการทำงานพัฒนาที่นำไปสู่ผลประโยชน์ของตนเองเท่านั้น

ในการพัฒนาที่ผ่านมา การรับแนวคิดในระดับสากลมาใช้ในการพัฒนาประเทศของรัฐมาเป็นระยะเวลาานาน สะท้อนให้เห็นว่าแนวคิดบางอย่างไม่สามารถที่จะใช้ได้ดีในประเทศไทย และการนำมาใช้อย่างไม่ได้มีการพิจารณาเป็น “ความเปราะบาง” ที่ประเทศไทยประสบมาโดยตลอดโดยเฉพาะการเข้าไปพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วมของชุมชน ยิ่งสร้างช่องว่างระหว่างคนยากจนกับคนรวยมากขึ้น แม้ว่าภายใต้การพูดถึงทุนทางสังคมได้มีการกล่าวถึงทุนทางสังคมในฐานะที่เป็นทุนสำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ ทุนทางสังคมมีความจำเป็นต่อสังคมโดยเฉพาะในเชิงพื้นที่และการเป็นเครือข่าย อย่างไรก็ตาม การพัฒนาหรือเสริมสร้างทุนทางสังคมในระดับการเป็นนโยบายขององค์กรรัฐ ผู้วิจัยเห็นว่าการพยายามสร้างและเน้น

³ ซึ่งถ้าสะท้อนจากคำพูดของ ประเวศ วะสี (2541) จนถึงคำพูดของ เสน่ห์ จามริก (2547) ที่ว่า “เศรษฐกิจควรเป็นเครื่องมือของชีวิต ไม่ใช่เอาชีวิตและสังคมมาเป็นเครื่องมือของเศรษฐกิจ” ก็ยังเห็นว่าในภาครัฐยังไม่สามารถปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานและหลักคิดในการพัฒนาประเทศแม้ว่าจะนำเรื่องการพัฒนาทุนทางสังคมมาเป็นอีกแนวทางในการพัฒนาประเทศก็ตาม

การยึดโยงทุนทางสังคม (Bonding Social Capital) ภายในพื้นที่ แต่ยังคงขาดการเชื่อมโยงทุนทางสังคมระหว่างพื้นที่ (Bridging Social Capital) มากเท่าที่ควร มุมมองต่อทุนทางสังคมในองค์กรของรัฐยังมีข้อจำกัดต่อระบบที่เป็นอยู่ ในส่วนของการพัฒนาเหล่านี้ ยังเน้นไปที่การนำทรัพยากรต่างๆ มาเปลี่ยนเป็นทุนทางเศรษฐกิจ แม้ว่าจะมีการตั้งคำถามว่าการที่รัฐนำเอาสิ่งเหล่านี้มาพูดถึงจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงอะไรบ้าง แต่นอกจากนโยบายแล้ว การปฏิบัติก็ยังไม่เห็นความชัดเจนถึงการเปลี่ยนแปลงอย่างเป็นรูปธรรม กล่าวคือ ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยอาศัยทุนทางสังคม ต้องมีการดำเนินนโยบายแบบค่อยเป็นค่อยไปจะสามารถวางรากฐานการพัฒนาต่างๆ ได้อย่างยั่งยืน

ในการใช้วาทกรรมทุนทางสังคมนั้น รัฐบาลได้พยายามช่วงชิงและทุนทางสังคมมาเป็นของตนเองทั้งความหมายและตัวทุนทางสังคมเองโดยพยายามที่จะใส่ความหมายให้เข้าไป และได้้นำสิ่งที่รัฐบาลเรียกว่าเป็นการสร้างทุนทางสังคมขึ้นมาใหม่ เป็นการใส่ความหมายทุนทางสังคมของชาวบ้าน ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วงชิงทุนทางสังคมจากวิถีชีวิตแล้ว รัฐยังช่วงชิงเอาความหมายของทุนทางสังคม โดยใส่นโยบายใหม่เข้าแทนที่ สังเกตว่าในการกล่าวถึงทุนทางสังคมที่สำคัญนั้น รัฐมักจะยกตัวอย่างชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการพึ่งตนเอง และหยิบเอามาเป็นผลงานการพัฒนาของรัฐ มุ่งส่งเสริมชุมชนที่จะพัฒนาอย่างรวดเร็วได้โดยง่ายเนื่องจากเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง พูดถึงกองทุนหมู่บ้านซึ่งรัฐหยิบยืมความคิดมาจากกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบ นิยามความหมายที่ได้ก็คือ ทุนทางสังคมของชาวบ้านเป็นสิ่งที่มาจากรัฐ ในขณะที่เดียวกัน ชาวบ้านก็ได้พยายามที่จะนำเสนอทุนทางสังคมของตนเอง เพื่อที่จะได้กับการพัฒนาที่เข้าไปทำให้ชาวบ้านได้รับความ

เดือดร้อน ภายใต้วาทกรรมที่ตอบโต้กับรัฐนี้ ชาวบ้านก็ได้สร้างทุนทางสังคมจากการมีเครือข่ายทางสังคมที่ประสบประเด็นปัญหาเดียวกัน และได้รับความช่วยเหลือองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ ด้วย ทั้งในการต่อรอง ต่อสู้เรียกร้องสิทธิที่จะพัฒนาตนเอง และทวงคืนสิทธิในทรัพยากรต่างๆ ของตนเอง ซึ่งจะเป็นพลังจากทุนทางสังคมที่สำคัญที่จะทำให้เกิดการรวมพลังแก้ไขปัญหาของสังคม ความสลับซับซ้อนของการช่วงชิงทุนทางสังคมนี้ เป็นการสร้างการช่วงชิงอย่างชอบธรรม กล่าวคือ กองทุนหมู่บ้านมีต้นกำเนิดจากแนวคิดของภาคประชาชนในเรื่องการทำสวัสดิการชุมชน ส่วนโครงการหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์ (OTOP) เกิดจากแนวคิดของภาคประชาสังคมจากการทำธุรกิจชุมชน ซึ่งทั้งสองกรณีนี้ SIF และภาคประชาสังคมได้นำมาเสนอให้กับรัฐบาลในช่วงหาเสียงเลือกตั้ง ซึ่งเมื่อได้รับเลือกตั้งแล้ว รัฐบาลก็อ้างนโยบายเหล่านี้เป็นของตนเองโดยได้นำทุนทางสังคมไปใช้ และกล่าวว่าเป็นทุนทางสังคมที่รัฐบาลนำไปใช้แก้ไขปัญหาประเทศ ซึ่งนโยบายกองทุนหมู่บ้านก็ดี นโยบาย OTOPT ก็ดี มีผู้ตั้งข้อสังเกตว่า "รัฐบาลมองแบบแยกส่วน มิได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของชาวบ้านก่อนที่จะเข้าไปพัฒนาชาวบ้านเลย แต่มุ่งแต่เรื่องของการพัฒนาเศรษฐกิจเท่านั้น"

ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บุคคลในสายงานพัฒนาที่เข้าไปคลุกคลีกับชุมชนและแนวปฏิบัติ ปราชญ์ชาวบ้านทั้ง 4 ท่าน คือพ่อหลวงจอนิ โอโดเซา พ่อสมเกียรติ พันภัย ครูชบ ยอดแก้ว และผู้ใหญ่วิบูลย์ เข็มเฉลิม 3 ท่านนี้เรียนรู้การพัฒนาตนเองและชุมชนจากประสบการณ์การพัฒนาที่รัฐเป็นผู้นำทางและเข้าไปหาผลประโยชน์จากตน และเห็นว่าการพัฒนาของรัฐนั้นเป็นการพัฒนาที่เข้าไปหาผลประโยชน์ให้กับตนเองและทำให้ชาวบ้านตกเป็นเหยื่อของการพัฒนาส่วนนี้ให้เห็นว่าทุนที่มีอยู่ในชุมชนของแต่ละท่านนั้น มีความ

สำคัญต่อการพัฒนาชุมชนและชาติได้อย่างไร โดยทุนทางสังคมก็สามารถมองได้ในหลายระดับ

ผู้ใหญ่วินบูลย์ เข็มเฉลิม และคุณเอนก นาคะบุตร กล่าวว่ (สัมภาษณ์, 2547) หากจะพูดถึง คำว่า "ทุนทางสังคม" ชาวบ้านย่อมไม่เข้าใจ แต่ถ้าหากพูดถึงสิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในสังคมของเขาที่ไม่ใช่ในความหมายทั่วไป เช่น เงินหรือที่ดิน ชาวบ้านจะสามารถบอกได้ว่ามีอะไรบ้าง ซึ่งก็แปลงมาสู่แนวคิดเรื่องทุนทางสังคมที่ได้รับการกล่าวถึงในนักวิชาการและนักคิดสายงานพัฒนานี้ก็คือทุนที่มีอยู่ในสังคมนั้นเอง โดยที่เป็นการเชื่อมโยงทุนในเชิงพื้นที่ ทั้งการพัฒนาทุนทางสังคม โดยเชื่อมร้อยเข้ากับการส่งเสริมวัฒนธรรม ภูมิปัญญา สถาบันที่ดำรง และการใช้ทรัพยากร ในสังคม และเน้นให้ชุมชนเป็นผู้พัฒนาด้วยตนเอง

ทุนทางสังคมสำคัญที่ขาดไม่ได้ของชาวบ้านก็คือ เรื่องของทรัพยากรชุมชนที่เป็นสิ่งหล่อเลี้ยงให้ชาวบ้านดำรงชีพอยู่ โดยส่งผลต่อความสัมพันธ์ของคนในหมู่บ้านอย่างเห็นได้ชัด กล่าวคือ เมื่อในหมู่บ้านมีทรัพยากรพอเพียงเลี้ยงชีพ และมีระบบการจัดการทรัพยากรที่เอื้ออาศัยกันก็จะทำให้เกิดความสัมพันธ์ในหมู่บ้านที่ทำให้เกิดความสามัคคีปรองดองกลายเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ ในขณะที่เดียวกัน หากทรัพยากรร่อยหรอ ก็อาจจะสร้างความขัดแย้งในเรื่องการแย่งชิงทรัพยากร และทำให้คนในหมู่บ้านอพยพโยกย้ายออกจากถิ่นฐานและครอบครัวเดิมได้ ซึ่งเป็นระบบการจัดการ ซึ่งการที่ทรัพยากรในชุมชนร่อยหรอนั้น ชาวบ้านเห็นว่าเกิดเนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรส่วนหนึ่งจากนายทุนและส่วนหนึ่งมาจากภาครัฐเอง ที่อ้างสิทธิในการเป็นเจ้าของทรัพยากรที่เป็นของส่วนรวม เช่น แม่น้ำ ป่าไม้ ทำให้ชาวบ้านไม่มีสิทธิที่จะเข้าไปหาเลี้ยงชีพโดยอาศัยแหล่งเหล่านี้ ชาวบ้านได้เรียนรู้ว่ารัฐ

ได้เข้าไปอ้างสิทธิเหล่านี้ โดยหาว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่า หรือการอ้างผลประโยชน์ส่วนรวม เช่น ทำเขื่อนเพื่อผลิตไฟฟ้าให้คนหมู่มากของประเทศ ทำให้ประชาชนต้องออกมาต่อสู้ทวงทรัพยากรคืน และรัฐก็กล่าวหาว่าวิธีการของชาวบ้านเป็นขบถ

การต่อสู้ของภาครัฐกับประชาชนนั้น ในปัจจุบันชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนแนวทางการต่อสู้ใหม่ ที่ไม่ใช่การเข้าไปเผชิญหน้ากับรัฐโดยตรง แต่เป็นการพัฒนาตนเองขึ้นมาจากฐานพลังที่ตนเองมีอยู่ โดยแนวทางการพัฒนาที่เกิดขึ้นมาต่อสู้กับภาครัฐ ก็คือจะเห็นการที่ชุมชนลุกขึ้นมาแสดงให้เห็นว่าทุนในสังคมที่ตนเองมีอยู่จะสามารถส่งผลให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนและสังคม เช่น การทำวนเกษตร การทำโรงเรียนภูมิปัญญาไท การเชิดชูวัฒนธรรมในชุมชนของตนที่แสดงถึงการมีวิธีการจัดการทรัพยากรด้วยชุมชนเอง สิ่งเหล่านี้ก็คือระบบการจัดการความสัมพันธ์หรือกฎเกณฑ์ที่ร้อยรัดสังคมเอาไว้ (อานันท์ กาญจนพันธ์, เสรี พงษ์พิศ, 2547)

แม้ว่าหลังปี 2540 มานี้ ชาวบ้านมีพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐมากขึ้น ในฐานะของ "พลังชุมชน" โดยมีปัจจัยจากการร่างรัฐธรรมนูญใหม่ และการได้รับความรู้ในการตระหนักรับทราบสิทธิของตัวเองและชุมชนเพิ่มมากขึ้น เห็นได้จากการลุกขึ้นแสดงศักยภาพของชุมชนในการดำรงชีวิตและการแก้ไขปัญหาท่ามกลางโลกาภิวัตน์ด้วยชุมชนเอง พร้อมกับการสนับสนุนของภาควิชาการ และภาคเอกชน ไม่ว่าจะเป็นการตั้งกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ การสร้างโรงเรียนภูมิปัญญาไท การทำวนเกษตร การตั้งกลุ่มในชุมชน การนำภูมิปัญญาเดิมกลับมาพัฒนาชุมชน เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและเป็นทั้งการใช้ทุนทางสังคมและสร้างทุนทางสังคมของชุมชน แต่ความเข้มแข็งของชุมชนที่มีมากขึ้นก็ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิธีการทำงานใน

รูปแบบใหม่ของภาครัฐที่ยึดติดอยู่กับกรอบแนวคิดที่จะให้ประชาชนอยู่ภายใต้อำนาจรัฐ โดยมีการให้ความมุ่งหมายใหม่กับนโยบายที่รัฐสร้างขึ้น

วาทกรรมทุนทางสังคมของรัฐบาลสร้างอำนาจแฝงโดยที่ประชาชนไม่รู้ตัว ซึ่งเป็นอำนาจของความรู้จากผู้ไม่รู้และไม่เข้าใจตัวความรู้นั้น และเป็นอำนาจจากการเปลี่ยนนิยามความหมายของความรู้นั้นเอง โดยใช้วาทกรรมทุนทางสังคมสร้างความชอบธรรมในการพัฒนาประชาชนได้ผ่านภาพการพัฒนาเศรษฐกิจและการอยู่ดีกินดี และนโยบายแบบประชานิยมเพราะฉะนั้นวาทกรรมทุนทางสังคมของประชาชนจึงมีสถานะต่ำกว่าของรัฐ แม้ว่าประชาชนจะชี้ให้เห็นว่าปฏิบัติการแย่งชิงสิทธิทางพื้นที่ของรัฐไม่ถูกต้องแต่วาทกรรมของประชาชนก็ถูกวาทกรรมอื่นที่ไม่ใช่วาทกรรมชุดเดียวกันแทนที่ได้ ตัวอย่างอื่นที่เห็นได้ ก็คือ กรณีการให้ความช่วยเหลือผู้ประสบเคราะห์กรรมจากเหตุการณ์สึนามิ ที่ทั้งคนในพื้นที่และคนที่เข้าไปช่วยเหลือประสบปัญหาต่างๆ รุมเร้ามากมาย แม้ว่าประชาชนผู้ได้รับความเดือดร้อนในกลุ่มที่มีทุนทางสังคมมาก เช่น เครือข่ายชาวประมงพื้นบ้านจะฟื้นตัวได้เร็วก็ตาม แต่การแก้ไขปัญหาหลายอย่าง เช่น การสร้างที่อยู่อาศัยบางแห่งที่ต้องการให้ชนพื้นเมืองอพยพออกจากที่อยู่เดิม แสดงให้เห็นว่ารัฐมิได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหา แทนที่จะได้รับความช่วยเหลือในด้านการสร้างทุนทางสังคม กลับถูกกลดทอนลงไป และแม้ประชาชนจะพยายามเรียกร้องกลับไปอยู่ที่เดิม แต่ทว่ารัฐก็สร้างวาทกรรมการฟื้นฟูการท่องเที่ยวขึ้นมาเป็นสิ่งสำคัญหลัก นี้แสดงถึงการกลับไปอยู่ที่การพัฒนาที่เน้นการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบเดิม ที่ปรับแก้วิถีทัศน์ แต่กระบวนทัศน์ยังหยุดนิ่ง

อย่างไรก็ดี ภายใต้แนวคิดการพัฒนาเหล่านี้ ก็ยังมีบุคคลที่ทำงานในองค์กรพัฒนาบางคนยังได้รับประสบการณ์จากการพัฒนาที่ไม่ของภาครัฐดี ส่งผลให้เกิดความไม่เชื่อมั่นว่า รัฐจะพัฒนาโดยให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางได้จริง โดยเฉพาะการพัฒนาที่เน้นทุนทางสังคม แม้ว่าการพัฒนาในระยะหลังจะมีความร่วมมือระหว่างภาครัฐ ภาควิชาการ กับ NGOs มากขึ้นก็ตาม⁴ สำหรับ NGOs และนักวิชาการอีกส่วนหนึ่ง เห็นว่าเป็นโอกาสที่ดีที่อย่างน้อยตนก็จะเข้าไปแทรกแซงหรือทักท้วงการทำงานที่ส่งผลให้เกิดผลเสียต่อประชาชนได้ไม่มากนักน้อย ดีกว่าที่จะไม่ทำอะไรเลย และเห็นว่าการทำงานแบบต่อต้านจะส่งผลให้ตนเสียเปรียบภาครัฐมากขึ้น

การมองทุนทางสังคมระหว่างรัฐกับภาคประชาชนที่มีการตอบโต้นี้ ทำให้การลงทุนทางสังคมระหว่างรัฐกับประชาชนตั้งแต่อดีตมีน้อยมากจนแทบจะเรียกได้ว่าไม่มีเลย เนื่องจากภาพของรัฐกับประชาชนถูกมองเป็นภาพของผู้มีอำนาจกับผู้ด้อยอำนาจซึ่งมีการปะทะกันอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งในปัจจุบัน จึงยังคงทำให้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลกับประชาชนมีความไม่ไว้วางใจกันอยู่ลึกๆ ซึ่งจำเป็นที่จะต้องสร้างความเข้าใจและการปรับเปลี่ยนทั้งแนวคิดและวิธีการ รวมถึงความตั้งใจจริงในการพัฒนาประเทศโดยไม่มีเรื่องของผลประโยชน์ส่วนตัวเข้าไปเกี่ยวข้อง การจะประสานให้เกิดความไว้วางใจนี้ต้องกระทำภายใต้ตัวกระทำที่สามารถที่จะสร้างความเข้าใจใหม่ให้กับประชาชน ซึ่งก็ได้มีการพยายามที่จะกระทำอยู่แล้ว โดยมีการใช้ความสัมพันธ์ส่วนตัวเพื่อประสานกันระหว่างองค์กรด้วย องค์กรที่ทำหน้าที่

⁴ ความร่วมมือระหว่างภาครัฐกับ NGOs เกิดนับจากปี 2528 ตั้งแต่รัฐบาลพลเอกเปรม ได้มีดำริการจัดสัมมนาระดับชาติในส่วนขององค์กรพัฒนา และ มีการแต่งตั้งคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้นมา

สื่อกลาง เช่น สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ที่ทำหน้าที่ในฐานะหน่วยงานภาครัฐประสานกับองค์กรพัฒนาเอกชนต่างๆ หรือการทำหน้าที่ของปราชญ์ชาวบ้านในฐานะที่เป็นสื่อกลางกับชาวบ้าน เป็นต้น การประสานงานเหล่านี้ จะสร้างทุนทางสังคมให้เกิดขึ้นและจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยอมรับร่วมกันได้

ข้อพิจารณาแนวคิด "ทุนทางสังคม" ในฐานะที่เป็นแนวคิดด้านการพัฒนาของสังคมไทย

ทุนทางสังคมในฐานะเป็นแนวคิดจะมีทั้งด้านบวกและลบ แต่ในฐานะที่เป็นแนวคิดด้านการพัฒนานั้น แนวคิดทุนทางสังคมกลับเป็นแนวคิดที่ถูกพัฒนาในด้านบวกและอยู่ในฐานของแนวคิดการพัฒนาทางเลือก ซึ่งเป็นวาทกรรมรองของการพัฒนา โดยมีข้อพิจารณาแนวคิดดังนี้

ประการแรก ทุนทางสังคมเป็นวาทกรรมด้านการพัฒนาในฐานะที่เป็นวาทกรรมรองที่เข้าไปตอบโต้กับวาทกรรมการพัฒนาหลัก ซึ่งมีการพยายามตอบโต้กันระหว่างแนวทางการเข้าไปเปลี่ยนแปลงแนวคิดและการปฏิบัติต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ดังที่ได้กล่าวมา การให้ค่านิยมความหมายที่ต่างกันเป็นการแสดงถึงการช่วงชิงนิยามความหมายเพื่อใช้ประโยชน์จากแนวคิด โดยการให้ค่านิยมยังเป็นการช่วงชิงความหมายกับแนวคิดต่างประเทศด้วย กล่าวคือ นิยามทุนทางสังคมของไทยที่รวมเอาเรื่องจิตวิญญาณภูมิปัญญาเข้าไบนั้น ยังเป็นการปกป้องการแทรกแซงการทำงานพัฒนาทุนทางสังคมของไทยจากต่างชาติอีกด้วย

ประการที่สอง วาทกรรมของรัฐบาลอาจจะมีได้อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่แท้จริง แต่กลับสร้างความยำแอ้อย่างยั่งยืน

(สมเกียรติ พันภัย, 2547) ให้กับประชาชน การที่รัฐบาลมีเป้าหมายการพัฒนาที่เน้นเศรษฐกิจซึ่งนำไปสู่ผลประโยชน์ส่วนตนนั้น ทำให้มีการเข้าไปพัฒนาชุมชนโดยมิได้คำนึงถึงทุนทางสังคมของเขา รัฐบาลควรจะเปลี่ยนวิธีการทำงานโดยมองเรื่องทุนทางสังคมของประชาชนมากขึ้นมิใช่มองแต่เรื่องของเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบเดิมที่จะไม่สร้างความยั่งยืนให้กับประเทศ

การพยายามอธิบายแนวคิดทุนทางสังคมไปในด้านการใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว ซึ่งจะทำให้แนวคิดนี้กลายเป็นแนวคิดที่นำไปสู่การเป็นตัวแปรทางเศรษฐกิจตามความเห็นของพอร์เตส (Portes, 1998) และจะทำให้แนวคิดนี้เป็นแค่ศัพท์ใหม่ที่ถูกล่อหลอกให้เข้าไปศึกษา

ประการที่สาม แนวทางการพัฒนาทุนทางสังคมในรูปแบบของรัฐในปัจจุบันมีการพยายามช่วงชิงทั้งนิยามความหมายและตัวทุนทางสังคมออกจากประชาชน ในขณะที่เดียวกัน ประชาชนก็มีการพยายามที่จะช่วงชิงนำทุนทางสังคมกลับคืนสู่ตนเองด้วยเช่นกัน วาทกรรมทุนทางสังคมจากภาคประชาชนมักจะเป็นความร่วมมือจากภาคประชาสังคมเพื่อสร้างพลังอำนาจในการต่อรองกับภาครัฐได้มากขึ้น

ประการที่สี่ วาทกรรมทุนทางสังคมสร้างให้เกิดการเน้นสร้างเครือข่ายความร่วมมือ บวกกับปัจจัยอื่นๆ เช่น การมีรัฐธรรมนูญที่เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชน การยกบทบาทความสำคัญของตัวกระทำภาคประชาสังคมของสื่อและวิชาการต่างๆ ทำให้ภาครัฐต้องนำเอาตัวกระทำภาคประชาสังคมเข้ามาเป็นผู้ร่วมพัฒนาด้วย ซึ่งถือว่าเป็นวาทกรรมที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น แต่อย่างไรก็ดี รัฐบาลก็ยังสร้างเงื่อนไขในการรับ

เอาวาทกรรมจากภาคประชาสังคมโดยพยายามกดทับมิให้วาทกรรมของเขา มีพลังเหนือกว่า ทำให้ทุนทางสังคมของชาวบ้านยังด้อยกว่ารัฐอยู่

ประการที่ห้า การพัฒนาทุนทางสังคมยังไม่สามารถที่จะพัฒนาถึงขั้นที่เรียกว่า Civic Engagement ที่จะทำให้คนในสังคมเกิดความตระหนัก รับทราบต่อประเด็นปัญหาและความสำคัญของวัฒนธรรมภูมิปัญญาของสังคม เพื่อให้คนในสังคมเกิดความรู้สึกที่ประเด็นปัญหาต่างๆ ของสังคม เป็นสิ่งที่ตนเองต้องนำตนเองเข้าไปเกี่ยวข้องและร่วมมือในการแก้ปัญหาต่างๆ ร่วมกัน ไม่ว่าจะเป็นปัญหาด้านจริยธรรมทางสังคม ปัญหาสิทธิมนุษยชน ปัญหาการพัฒนาที่เหลื่อมล้ำสร้างช่องว่าง หรือปัญหาการเมือง เพื่อนำให้คนในสังคมอยู่ร่วมกันอย่างเอื้ออาทร

คุณูปการของแนวคิดทุนทางสังคมต่อสังคมไทย

แม้ว่าแนวคิดทุนทางสังคมจะไม่ใช่แนวคิดใหม่แต่การพัฒนาที่นำศัพท์คำว่าทุนทางสังคมมาใช้เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนนั้น ถือว่าได้สร้างคุณูปการต่อสังคมไทยไว้ด้วย ซึ่งจะกล่าวถึงดังนี้

ประการแรก แนวคิดนี้ทำให้เกิดการรวมพลังทางสังคมที่จะนำเอาความรู้หรือความคิดใหม่มาเป็นวาทกรรมในการพัฒนา มีการทำงานทั้งในภาครัฐและประชาสังคม ดังที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งผู้ให้สัมภาษณ์กับผู้วิจัยต่างเห็นในทางเดียวกันว่า ทุนทางสังคมจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้หากพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้อง และการทำงานเรื่องทุนทางสังคมของภาครัฐก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ดีที่จะทำงานที่เน้นมิติสังคมมากขึ้น ซึ่งจะเป็นเครื่องมือทางนโยบายที่ดีสำหรับประชาชน โดยเฉพาะการเป็นแนวคิดชักนำให้เกิดการ

ประสานระหว่างองค์กร/หน่วยงานในแต่ละภาคส่วนของสังคมได้เกิดการ
ทำงานร่วมกัน โดยองค์กรของรัฐ และภาคเอกชน

ประการที่สอง มุมมองแนวคิดเรื่องทุนทางสังคมเป็นมิติใหม่ในการ
พัฒนาในฐานะที่สามารถถึงความสนใจของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักใน
ประเทศไทยให้หันมาสนใจเรื่องทางสังคมมากขึ้นจากเดิม จากการศึกษา
เศรษฐศาสตร์มักจะถูกมองว่ามีแต่แนวคิดที่เป็นเรื่องของเงิน ซึ่งมุ่งพัฒนา
เฉพาะเศรษฐกิจโดยไม่สนใจมิติด้านสังคม - มนุษย์

มองอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ทุนทางสังคมเป็นเครื่องมือในการอธิบายสังคม
ในเชิงเศรษฐศาสตร์สังคมในทางวิชาการ เพื่อแสดงให้เห็นประชาชนที่มาจากราก
หญ้าเห็นว่า แม้ตัวเองจะไม่มีทุนที่เป็นตัวเงิน แต่ก็สามารถพัฒนาทุนที่ไม่ใช่
ตัวเงินให้มีความเข้มแข็งและทำให้ตนหลุดพ้นจากความทุกข์ยากได้ ตัวอย่าง
การพัฒนาชุมชนที่เน้นเรื่องการใช้ทุนทางสังคมให้เป็นประโยชน์ เช่น แนวคิด
การสร้างกลุ่มสัจจะสะสมทรัพย์ของครูชบ ยอดแก้ว เป็นต้น

ประการที่สาม แนวคิดเรื่อง "ทุนทางสังคม" สามารถสร้างความชอบ
ธรรมให้กับกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมในการพัฒนาสังคมจากฐานราก
ในฐานะที่เป็นแนวคิดที่ได้รับการสนับสนุนโดยรัฐบาล อย่างน้อยที่สุด ผู้วิจัย
เห็นว่า แนวคิดทุนทางสังคมนี้จะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนมากขึ้น ในการ
ต่อรองต่อสู้กับประเด็นปัญหาต่างๆ ในกรณีที่รัฐกระทำกรใดๆ ต่อประชาชน
ที่ไม่ถูกต้อง

ประการที่สี่ "คุณค่าเพิ่ม" แนวคิดทุนทางสังคมสร้างคุณค่าเพิ่มจาก
แนวคิดด้านชุมชน แนวคิดอื่นๆ ก็คือ ทุนทางสังคมมีพลวัตที่ส่งผลให้มีการ
บูรณาการทางความคิดและปฏิบัติการค้ำึงถึงความเป็นมนุษย์ที่ไม่ใช่ปัจเจก

บุคคล แต่เน้นที่สังคม ซึ่งเป็นการสร้างเน้นการมีส่วนร่วม ดังที่บุคคลที่นำแนวคิดมาใช้ยากจะเห็นมากขึ้น

การวิจัยในครั้งนี้ได้มุ่งสะท้อนการให้คำนิยามความหมายของแนวคิดว่ามีผิดหรือถูก แต่เน้นการนำเสนอแนวคิดเพื่อการพิจารณา และการวิพากษ์อย่างสร้างสรรค์ โดยเฉพาะการเชื่อมโยงให้เห็นแนวคิดและภาคปฏิบัติของแนวคิดจากประชาชนชาวบ้านที่ผู้วิจัยได้ไปสัมภาษณ์ ที่ได้เชื่อมโยงเข้ากับวิถีชีวิตของเขาและชุมชนสังคมไทยได้เป็นอย่างดี ท่านเหล่านี้เป็นบุคคลที่มีคุณูปการต่อสังคมไทย และหากขาดบุคคลเหล่านี้ ผู้วิจัยเห็นว่าประเทศไทยคงประสบกับภาวะวิกฤติหนักกว่าที่เคยเป็นมา ส่วนดีและส่วนด้อยของแนวคิดที่กล่าวในหัวข้อก่อนหน้านี้ยังเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการพิจารณา โดยเฉพาะในเรื่องของการปฏิบัติการที่ไม่มีความสอดคล้องกับการนำแนวคิดมาใช้

แม้ว่าทุนทางสังคมจะมีการให้คำนิยามความหมายที่แตกต่างกัน แต่ภายใต้การสร้างทุนทางสังคม การเข้าถึงทุนทางสังคม จำเป็นต้องอาศัยการเชื่อมโยงอย่างเป็นระบบ นอกจากนี้ จำเป็นต้องทำให้แนวคิดและปฏิบัติการของแนวคิดมีความสอดคล้องกัน โดยเน้นการมีส่วนร่วมของแต่ละฝ่ายอย่างแท้จริง

รายการอ้างอิง

Farr, James. Social Capital: A Conceptual History. *Political Theory*, Vol. 32, No. 1 (2004): 3-66.

Portes, Alejandro. Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review Sociology* 24 (1998): 1 – 24.

Woolcock, Micheal and Narayan, Deepa. "Social Capital: Implications for Development Theory, Research, and Policy". *The World Bank Research observer*, vol.15, no.12 (August 2000), pp.225-49.

ชบ ยอดแก้ว. ผู้นำกลุ่มลี้จจะสะสมทรัพย์ จ. สงขลา. สัมภาษณ์, 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2547.

ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. วาทกรรมการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 3 ฉบับปรับปรุง. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิภาษา, 2545.

ประเวศ วะสี. มองย้อนอดีตแลอนาคต 'ทุนทางสังคม' รากฐานที่แท้จริงของการพัฒนา. *ฐานเศรษฐกิจ* 18,1291 (28 มิถุนายน – 1 กรกฎาคม 2541): 9.

พระวี ศรีเหลืองสวัสดิ์. การศึกษาทุนทางสังคมจากมุมมองแบบไทย. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ สาขาภาษาและวัฒนธรรมเพื่อการพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, 2545.

วิบูลย์ เข็มเฉลิม. ศูนย์วนเกษตรชุมชน. สัมภาษณ์, 21 พฤศจิกายน 2547.

สมเกียรติ พันภัย. ชาวบ้านนักต่อสู้ประเด็นปัญหาเขื่อนปากมูน. สัมภาษณ์, 29 พฤศจิกายน 2547.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. รายงาน
ผลการสัมมนาระดับชาติ "การพัฒนาทุนทางสังคม: หนทางสู่
ความยั่งยืนของประเทศไทย" มิถุนายน 2547.

เสรี พงศ์พิศ. ประธานมูลนิธิหมู่บ้าน. สัมภาษณ์, 1 กุมภาพันธ์ 2548.

เอนก นาคะบุตร. ผู้อำนวยการสถาบันการจัดการความรู้ท้องถิ่น. สัมภาษณ์,
23 พฤศจิกายน 2547.

อานันท์ กาญจนพันธ์. อาจารย์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
สัมภาษณ์, 28 มกราคม 2548.